

Araştırma Makalesi/Research Article
DOI: 10.53711/balkanistik.1695434
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2025; 7(1): 40-57
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2025; 7(1): 40-57

BOSANSKI PRIJATELJ DERGİSİ'NDE YER ALAN TÜRKÇE SÖZ VARLIKLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Gülten HALİLOĞLU*

ÖZ: Bosnalı Fransisken rahip Ivan Franjo Jukić özverili bir şekilde şiir, atasözü gibi halk hazineleriyle, coğrafi ve etnografik pek çok konudaki farklı bilgileri toplayan meraklı bir araştırmacıdır. Elde ettiği verileri kullanarak 1850, 1851, 1861 ve 1870 yıllarında toplamda dört sayı olmak üzere Bosanski Prijatelj (Bosnalı Arkadaş) dergisini yayına hazırlamıştır. Bosanski Prijatelj, basım yeri Bosna olmamasına rağmen içerdiği ve ele aldığı temalar bakımından adeta Bosna üzerine hazırlanmış bir eserdir. Bu nedenle literatürde Bosna'nın ilk süreli yayını olarak değerlendirilmektedir. Derginin içerikleri incelendiğinde Boşnakçada "Turcizam" olarak ifade edilen Türkçeden Boşnakçaya geçen sözcüklerin olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Jukić'in toplayarak okurlara aktardığı atasözlerinin içinde de Türkçede sıkça kullanılan atasözlerine rastlanmaktadır. Bunlardan bir kısmının doğrudan bir kısmının ise anlamsal olarak Boşnak dilinde var olduğu görülmektedir. Türkçeden Boşnakçaya geçen söz varlığının yani "Türkizma"ların 19. yüzyılda Boşnak dilinde yayımlanan bir dergide olması iki dil arasındaki etkileşimi göstermesi açısından önemlidir. Çalışmada Türkçeden Boşnakçaya geçen söz varlıkları üzerinden örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ivan Franjo Jukić, Bosna, Bosanski Prijatelj, Söz Varlığı, Türkizm.

AN ANALYSIS OF TURKISH LEXICAL ITEMS FOUND IN THE MAGAZINE BOSANSKI PRIJATELJ

* Dr, e-posta: g.haliloglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5663-3611

OPEN ACCESS

© Copyright 2025 Haliloğlu

Cite As/Atıf: Haliloğlu, G. (2025). Bosanski Prijatelj Dergisi'nde yer alan Türkçe söz varlıkları üzerine bir değerlendirme. *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(1), 40-57.

Geliş Tarihi (Received): 08.05.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 18.06.2025

Abstract: Bosnian Franciscan priest Ivan Franjo Jukić was a curious researcher who diligently collected folk treasures such as poetry and proverbs, along with a range of geographical and ethnographic information. Using to data he obtained, he prepared for publication a total of four issues of the magazine Bosanski Prijatelj (Bosnian Friend) in the years 1850, 1851, 1861 and 1870. Although Bosanski Prijatelj was not published in Bosnia, it can be regarded as a work essentially dedicated to Bosnia due to the themes it contains and addresses. For this reason, it is considered in the literatura as the first periodical publication of Bosnia. When the contents of the magazine are examined, it is seen that there are words that have passed from Turkish to Bosnian, which are expressed as “Turcizam” in Bosnian. In addition among the proverbs collected and shared with readers by Jukic, some are frequently used in Turkish. It is seen that some of these exist directly and some of them exist semantically in the Bosnian language. The fact that Turkish-derived lexical items referred to as “Turkisms”, appear in a Bosnian language magazine published in the 19th century is of considerable significance in illustrating the linguistic interaction between Turkish and Bosnian. In this study, examples will be given based on the lexical items transferred from Turkish to Bosnian.

Keywords: Ivan Franjo Jukic, Bosnia, Bosanski Prijatelj, Lexical Item, Turkism.

Giriş

İnsan düşüncesi, yazının keşfedilmesiyle ebedileşirken matbaanın icadıyla yayılma imkânına kavuşmuştur (İnuğur, 1999, s. 32). Bu imkânın gerçekleşmesine hizmet eden Johannes Gutenberg’in icadı olan matbaa, 15. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’nın birçok şehrine ulaşırken (İnuğur, 1999, s. 52) Bosna’ya ulaşması 19. yüzyılı bulmuştur. Hiç kuşkusuz bu sistemin gelişmesi için teknik koşullar, toplumsal yapı, siyasi durum gibi bazı unsurların yerleşmiş olması lazımdır. Ancak yine de Güney Slavların bulunduğu bölgelerde, özellikle 16. yüzyılda kısa ömürlü de olsa matbaacılık anlamında küçük gelişmeler yaşanmıştır. Hatta Bosna’da bir dönem için küçük bir baskı merkezi mevcut olmuştur (Dizdar, 1997, s. 39). Fakat Bosna’da tam anlamıyla bir matbaa deneyimi bulunmadığı için 1866 yılında Zemun matbaacısı Ignjat Sopron’dan matbaa kurulması ve çalıştırılması için yardım istenmiştir (Kostić, 2004, s. 96; Rešidbegović, 1997, s. 68). Bosna’da basım faaliyetinin gelişme süreci bu şekilde işlerken, Bosna ve Hersek’teki ilk süreli yayın olan ve 1850 yılında Ivan Franjo Jukić tarafından hazırlanan Bosanski Prijatelj yani Türkçe manasıyla “Bosnalı Arkadaş” dergisi (Seyhan vd., 2016, s. 144), henüz Bosna’da matbaa mevcut olmadığı için Zagreb’de neşredilerek yayın hayatına başlamak zorunda kalmıştır. Ancak Bosna halkına ve bölgesine dair pek çok birikimi okurların dikkatine sunması ve dağıtım yerinin Bosna ve Hersek olmasından ötürü literatürde Bosna’nın ilk süreli yayını olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Bosanski Prijatelj’in varlığı, Bosna’da matbaa kurulmadan önce süreli yayın

çalışmalarının mevcut olduğunu gösteren bir örnek olması açısından da oldukça önemlidir (Seyhan vd., 2016, s. 150; Kuna, 1979, s. 5).

Zengin bir edebî ve kültürel içeriğe sahip olan Bosanski Prijatelj (Praštalo ve Cukac, 1993, s. 26) bu başarısını derginin editörü olan Jukić'e borçludur. Zira Jukić, halk hazineleri olan, halka ait söz varlıklarını 1840'lı yıllardan itibaren toplamaya başladığını dergide açıkça dile getirmiştir (Dizdar, 1997, s. 40; Jukić, 1850, s. 120-121). Bu durum Jukić'in, Bosanski Prijatelj yayına çıkmadan yıllar önce özverili bir şekilde çalışmaya başladığını göstermektedir. Ayrıca derginin içinde Müslümanlara ve Hristiyanlara ait edebî unsurların ayırım yapılmadan okurlara sunulmuş olması dergide yerli birlik duygusu ve düşüncesinin olduğunu ortaya koymaktadır (Kodrić, 2018, s. 87). Bununla birlikte dergi için önemli olan bir diğer husus, derginin Latin harfleriyle basılmış olmasıdır. Bölgede 19. yüzyıl ortalarına kadar Latin alfabesi kullanılmamıştır. Zira Bosna ve Hersek'te dil politikası tam anlamıyla oturmamış, genel olarak yazarların bireysel tutumuna bağlı olarak ilerlemiştir. Jukić ise mevcut koşullarda bir dil politikası olmamasına rağmen Bosanski Prijatelj dergisini, Latin harfleriyle yayımlamayı tercih etmiştir (Baković ve Andrić, 2000, s. 166-167). Bununla ilgili olarak dergide alfabe konusuna temas etmekten de çekinmemiştir. Toplamda dört sayı olarak 1850, 1851, 1861 ve 1870 yıllarında yayımlanan derginin ilk üç sayısı Zagreb'de yayımlanmış ve editörlüğü Jukić'e ait olmuştur. Bosanski Prijatelj'in son sayısının ise 1870 yılında Antun Knežević tarafından düzenlendiği söylenmektedir (Huseinčehajić, 2010, s. 71). Bosna için önemli bilgilerin hasıl olduğu dergide, Türkçe açısından da önemli bulgular yer almaktadır. Çalışmanın ana seyri bu bulgular üzerinden ilerleyecektir.

Bosanski Prijatelj'in Emektarı: Ivan Franjo Jukić

Bosanski Prijatelj dergisinin editörü ve yazarı olan Ivan Franjo Jukić, 1818 yılında Banja Luka'da doğmuş ve Fojnica manastırında eğitim almıştır (Kruševac, 1978, s. 15). Banja Luka papazı Franjo Sitnić, Jukić'e Latin dilinin temellerini öğretmiştir. Ayrıca dilbilimci ve özellikle Türkçe konusunda da bilgi sahibi olan Sitnić, bu konuda da Jukić'e yardımcı olmuştur (Babić, 2020, s. 18). Bununla birlikte Jukić'in Zagreb ve Macaristan'ın Vespem kentinde teoloji ve felsefe okuduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Jukić'in yaşadığı dönemde günümüzdeki manada kurumsal eğitim tam olarak bulunmamaktadır. Mevcut koşullardan ötürü eğitimini bir rahipten almaya başlamış olsa da (Tutavac, 2017, s. 116) onun için hayatındaki

mihenik taşı olarak sayılabilecek temel olay, İliir hareketinin ve Hırvat ulusal canlanmasının öncüsü olan Krapina'lı Ljudevit Gaj'la (Hrvatska Enciklopedija, 2025) tanışmış olmasıdır. Bu tanışma vesilesiyle Gaj'dan etkilenen Jukić, İliirya hareketine yönlendirilmiştir (Kodrić, 2018, s. 87; Babić, 2020, s. 18). Gaj 1832 yılında birçok genci Zagreb'de kendi etrafında toplamıştır. Amacı başta Hırvatista'nın kültürel ve bilimsel yönden gelişmesidir. Ayrıca İliirya adı altında tüm Güney Slavlarını kültürel olarak birleştirmeyi düstür edinmiştir (Hrvatska Enciklopedija, 2025; Čeklić, 2001, s. 314). Jukić'e göre Gaj, sadece Hırvatları değil Boşnakların da dâhil edildiği tüm İliiryalıları tek çatı altında toplamayı başaran hareketin tartışmasız yaratıcısıdır (Redžić, 2008, s. 10). Gaj'ın hareketini destekleyen ve Bosna'nın her yönden ilerlemesini gaye edinen Jukić, Bosna'da "Boşnak" bir halk oluşturma fikrini de herkesten çok isteyen kişidir (Redžić, 2008, s. 14). Jukić'in Bosanski Prijatelj'de tabir etmiş olduğu "Boşnak" kelimesinden Slav-İliir grubuna dahil edilen halkların kastedilmekte olduğu anlaşılmaktadır (Jukić, 1850, s. 14). Ayrıca Jukić, Bosna bölgesindeki halkın "Boşnakça" diye isimlendirdikleri İliirya dilini konuştuklarını dile getirmiştir (Jukić, 1861, s. 32). Görüldüğü üzere Jukić, İliir hareketini destekleyerek Bosna bölgesinde yaşayan farklı kimliklere mensup halkları (Müslüman, Ortodoks-Sırp, Katolik-Hırvat) tek bir şemsiye altında toplamayı tasarlamış ve Boşnak kelimesini Bosna'da yaşayan tüm halklar için kullanmayı yeğlemiştir.

İçerdiği Konular Bakımından Bosanski Prijatelj

Bosanski Prijatelj dergisinin yayımlanma süreci, maddi koşulların yetersiz olduğu bir döneme denk gelmiştir. Ivan Franjo Jukić iktisadi olarak zorlanmasına, Fransiskanlar arasında ortaklaşa hareket etmeyi sağlayamamasına ve bulunduğu bölgede yayın yapmak için kullanabileceği bir matbaa olmamasına rağmen dergisi için çalışmalarını sürdürmüştür. Bu zorlu sürece karşı yine de yayın hayatına başlayabilmiş olan dergi, Bosna ve Hersek'te kültüre yönelik pek çok değerin ortaya çıkmasına (Kruševac, 1978, s. 26) ve içerdiği eğitim, edebiyat gibi konular sayesinde okurlara yeni bakış açıları sunulmasına (Huseinčehajić, 2010, s. 71) vesile olan bir yayın organı olmuştur. Latin harfleriyle yayımlanan derginin konu açısından yelpazesi oldukça geniştir. İçeriğe bakıldığında Osmanlı hâkimiyetinde bulunan dönemde neşredilen bir yayın olduğu için Gülhane Hatt-ı Hümayunu (hattışerif od Gulhane-Tanzimat Fermanı) ile ilgili bilgilerden (Jukić, 1951, s. 39-49), Bosna'da yaşayan halkların geleneklerine (Jukić, 1870, s. 161-178), edebiyata (Jukić, 1850, s.

25-33), coğrafyaya (Jukić, 1850, s. 10) ve tıpla ilgili bilgilere kadar (Jukić, 1850, s. 128-130) pek çok farklı konunun ele alınmış olduğu görülmektedir. Jukić özellikle edebiyat, atasözleri, bilmece, hikâyeler, halk şiirleri gibi halk hazinelerini kaydetmiştir. Elde ettiği tüm verileri özellikle atasözleriyle bilmece maddeler halinde sıralamıştır. İlginçtir ki bitkilerle ilgili olarak da bir liste hazırlamıştır. Bununla ilgili olarak gerekli olduğunda şıfalı otlardan faydalanılabilmesi için bazı bitkilerin Latince isimlerini açıklayacağını söylemiştir. Bu liste, Jukić'in Türkçeden Boşnakçaya geçen kelimelerin yani bir Türkizma'nın olduğunu da ifade ettiği "ardal/hardal" yani "goruşıca" bitkisiyle başlamaktadır. Liste "avdisalatin/latiris, bobovnjak/Nasturtium aquaticum, čubar/saturea, čubric/serpillum" şeklinde alfabetik olarak devam etmektedir (Jukić, 1851, s. 194-198). Bu listeleme yönteminden de anlaşılacağı üzere Jukić bilgileri sıralamayı ve tasnif etmeyi tercih eden bir yazardır.

Jukić Bosna'da yaşayan halkların hepsini tek bir şemsiye altında toplayıp Boşnak olarak nitelendirmekle birlikte farklı kimliklere sahip olanları da yaşayışlarına göre tasnif etmiştir. Bosna'da yaşayan grupları dinlerine göre ayırırken, halk arasında yaygın olarak kullanılan isimleri de tıpkı bitki isimlerini sıralar gibi okurlarla paylaşmayı tercih etmiştir. Örneğin Müslümanların "Alija (Ilija), Mujo, Mustafa, Muhamed, Meho"; Ortodoksların "Stefan (Stevan), Jovan, Gjuragj (Giorgia, Gjoko)"; Katoliklerin "Niko (Nikola), Božo, Šimo (Šimun), Anto (Antun)"; Çingenelerin "Jakov, Izak" gibi isimleri kullandıklarına dair bilgi vermiştir. Keza kız çocukları için de benzer ayrımı yapmış ve farklı dinlere mensup bireylerin kullandıkları isimleri sıralamıştır (Jukić, 1870, s. 168-169). Jukić halkı bilgilendirmek adına birçok yazar ve önemli şahsiyet hakkında da ayrıntılı bilgi vermiştir (Jukić, 1870, s. 188-190; Jukić, 1851, s. 83-90; Jukić, 1870, s. 188-190).

Dergide halkın gelenekleriyle birlikte atasözleri, deyimler ve şiirler gibi kültürel değerlere yer verilmekle birlikte Boşnak okur-yazarlığına dikkat çekmek amacıyla kullanılan alfabeler hakkında da bilgi sunulmaktadır. Buna göre Boşnakların çok eski dönemlerden itibaren Kiril alfabesini kullandıkları, en eski belgelerin Ban Kulin dönemine ait olduğu söylenmiştir (Jukić, 1850, s. 25). Sonraki dönemlerde Slovenya-Macaristan, Dubrovnik ve Dalmaçya taraflarında, Latin harflerini kullanan yazarların da olduğu belirtilmiştir (Jukić, 1851, s. 83). Bunun yanı sıra dikkat çekici olan bir husus da Jukić'in seyahatname olarak değerlendirebilen bir yazıyı kaleme almış ve "Saraybosna'dan İstanbul'a Yolculuk 1852 Mayıs ayı"

başlığıyla dergide yayımlanmış olmasıdır (Jukić, 1961, s. 71-91). Bu yolculuk aslında Jukić'in bir nevi sürgün deneyimidir. Kendisine isnat edilen bazı suçlamalar sonucunda sürgün cezası almış ve Saraybosna'da belli bir süre hapis yattıktan sonra İstanbul'a sürgün edilmiştir (Büyüktapu, 2024, s. 728). Jukić'in sürgün deneyimini kaleme aldığı ve Bosanski Prijatelj'de yayımladığı seyahatname olarak değerlendirilebilen yazısında, bu duruma neden olan olaylara değinilmeksizin yalnızca yolculuk süreci anlatılmıştır (Büyüktapu, 2024, s. 730). Avusturyalı diplomatlar ve Fransiskanların yardımları sayesinde İstanbul'da atıldığı zindandan kurtarıldığı düşünülmektedir. Sürgün sürecinde hastalanan Jukić, tedavi görmek için gittiği Viyana'da yaşamını yitirmiştir (Tutavac, 2017, s. 117). Sonuç itibarıyla Jukić kendi sürgün sürecinde İstanbul'a gelene kadar geçtiği yerleri ve yaşadıklarını anlatmıştır. Bu da o dönemin mevcut durumu hakkında yazarın gözüyle bilgi edinmeyi sağlamaktadır. Bunun yanı sıra çağının ötesinde bir vizyon taşıyan Jukić, derginin birinci sayısının sonunda okurlarından bir istekte bulunmuş ve "Bosna Müzesi" kurabilmek için Bosna'da buldukları para ve taş gibi eski eşyaları kendisine ulaştırmalarını rica etmiştir (Jukić, 1950). Bosanski Prijatelj'in içeriğinde yer alan konular bir bütün olarak göz önüne alındığında, okurlara sosyo-kültürel açıdan oldukça önemli bir zenginlik sunulduğu görülmektedir.

Türkçeden Boşnakçaya Geçen Kelimeler: Türkizmler

Türkler Balkanlarda uzun süren yıllar boyunca hâkimiyet tesis etmiştir. Bu hâkimiyetin bir sonucu olarak, Balkanlarda ve özellikle Bosna'da Türkçenin mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Osmanlı devletinin merkezden bölgeye yolladığı resmî evrakların Türkçe olması, günlük hayatta tüccar ve esnafların iletişim kurarken Türkçeyi tercih etmesi, bazı yerlerde Türkçe kitapların okunması, halk arasında Türkçe lügat ve süreli yayın çalışmalarının yapılmış olması gibi pek çok gösterge, Türkçenin bölgede güçlü bir varlığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Kartallıoğlu, 2024, s. 138). Görüldüğü üzere Türklerin bölgedeki halklarla aralarında kültürel temas yaşanmış ve farklı dil ailelerine mensup olan iki dil karşılaşmıştır. Slav dilleri açısından değerlendirildiğinde ise o günün koşullarında kullanılmasına ihtiyaç olan gerekli kavramların bulunmamasından dolayı Türkçeden kelime geçişleri yaşandığı görülmüştür (Filan, 2002, s. 29). Türkçeden Boşnak diline geçen kelimeleri ifade eden ve Boşnakçada "Turcizam" olarak adlandırılan (Bayhan, 2018b, s. 1400) Türkizm/Türkizmalar, Balkan dillerinde oldukça geniş bir yer

almaktadır. Bu kelimelerden bazılarının Boşnak diline doğrudan bazılarının da ses değışiklerine uğrayarak geçtiğı görölmektedir.¹

Literatürde önemli bir yer teşkil eden Abdulah Škaljić'in "Sırp-Hırvat Dilindeki Türkizmler" sözlüğüne göre, Güney Slav dilleri içinde yer alan Sırpça ve Hırvatçada 8742 Türkçe kelime bulunmaktadır (Škaljić, 1966). Türkizm konusu pek çok araştırmacının dikkatini çektiğı için başka sözlük çalışmaları da olmuştur. Keza Đorđe Popović'in "Türkçe ve Diğer Doğu Dillerinden Dilimize Geçen Sözcükler" isimli çalışması da bunlardan bir diğeri (Gürgendereli, 2019, s. 252). Bosanski Prijatelj ele alındığında ise Ivan Franjo Jukić'in Türkçe kelimelere dair bir liste paylaştığı dikkat çekmektedir. Okurlarla paylaşılan listenin, bir şiirin içinde geçen Türkçe kelimelerden alındığını ifade etmeden önce, şiirin kime yazıldığını belirtmek gerekir. Ömer Lütfi Paşa'ya (Omer-paša Latas) ithafen "Latas'a Şan Kazandıran Aydınlık Hükümdar Ömer Paşa" isimli şiir (Jukić, 1851, s. 1-21) Bosna kökenli olan Ömer Lütfi Paşa için yazılmıştır. Ömer Paşa'nın gerçek isminin Michael Latas olduğu, Frenk Ömer Paşa olarak da anıldığı, Osmanlı himayesine girdiğı, İslam dinini benimsediğı ve dil konusundaki bilgisinden ötürü seraskerlik mütercimliğine getirildiğı bilinmektedir (Saydam, 2007, s. 74). "Latas" isminin de vurgulanmış olduğu şiirin sonunda, "bu şiirde bulunan bazı Türkçe kelimeler" denilerek kelimeler liste şeklinde sıralanmıştır.

Bosanski Prijatelj dergisinde çok fazla Turcizam (Türkizm) bulunduğu ve günlük konuşma diline yer verildiğı görölmektedir (Badurina ve Pranjkovic, 2020, s. 116). Ayrıca dergide önemli ölçüde "halk şiirleri" de toplanmıştır. Bu halk şiirleri incelendiğı zaman, şiirlerde Türkçe kökenli sözcükler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada özellikle Bosanski Prijatelj dergisinin ilk üç sayısındaki şiirler ele alınmış ve şiirlerin içinde Türkizmler tespit edilmiştir (Jukić, 1850, s. 1-9; Jukić, 1850, s. 34-110; Jukić, 1851, s. 1-24; Jukić, 1851, s. 91-170; Jukić, 1861, s. 105-158). Dergide tespit edilen Türkizmler tasnif edilmeden önce, ilk olarak Jukić'in, Ömer Paşa için yayımladığı şiirin sonunda, Türkçe olduğunu belirtip karşısına Boşnakça anlamlarını

¹Çalışmada kullanılan kelimelerin doğru telaffuz edilmesi ve ses benzerliklerinin görölebilmesi için Boşnak Dilinde kullanılan ve Türkçede bulunmayan Latin harflerinin tekabül ettiği sesler şu şekildedir: Č (ç), ć (ç), dž (c), đ (c), j (y), lj (lı), nj (nı), š (ş), ž (j). Örneğin: čelik (çelik), ćilim (çilim), džep (cep), đulistan (culistan), jagluk (yagluk), ljubav (lubav), njimet (nimet), šeriat (şeriat), hoždželdia (hojceldia) olarak okunmaktadır.

yazdığı ve alfabetik olarak sıraladığı kelime listesini ele alarak başlamak gerekir. Listelenen Türkçe kelimeler şu şekildedir: “aferim, aga, Alahkati, Alaj-beg, asi, asiluk, balia, baliluk, barjak, barjaktar, barut, başa, beg, berat, beratlia, bika, bilah, boğaz, buljuk, buljuk başa, busia, dahia, daulbas, devlet, din, dova, drum, dućan, duşmanin, džebana, dženjak, džumruk, čardak, ćaba, ćosoć ćupria, ćurak, efendia, ejalet, ferman, gargia, gazia, gjavur, haber, halva, hat, hoždželdia, jagmiti, jatagan, jazuk, imam, kabuliti, kadia, kaldrma, kanun, karaula, kauk, avazbaşa, kavga, kiridžia, konak, Koran, kurvana, lal, mehana, mejdan, meram, meteris, muftia, muhimat, mujezin, muselim, Muti, nalet, nizam, odža, ordia, padişah, paşa, pendžer, raja, rajet, rakia, saćin, serbes, spahia, sul, sultan, şan, şemluk, şeriat, taht, talum, tanzimat, terdib, teslim, torba, turali ferman” (Jukić, 1851, s. 22-24).

Bosanski Prijatelj'de Türkçeden Boşnakçaya geçtiği tespit edilen kelimeler aşağıda tasnif edilecektir.² Öncelikle günlük iletişimde kullanılan ve iletişimi kolaylaştıran selamlaşma, talep etme, teşekkür gibi durumlarda ortaya çıkan “kalıp kelimelere” (Kahraman, 2018, s. 107-108) ve ek alıp sıfat olarak kullanılan kelimelere Bosanski Prijatelj'de rastlandığını belirtmek gerekir.

-Kalıp kelimeler: aman, hazurala (hazır ola), oždželdia/hoždželdia (hoşgeldin).

-Türkçe'den “li” ekiyle birlikte alınan ve sıfat yapılmış olan kelimeler: çelikli nadžak (çelikli nacak/balta), čemerli kula (kemerli kule), sedefli tambur (sedefli tambur), serćali durbin (sırçalı dürbün), srćali pendžer (sırçalı pencere), sedefli sanduk (sedefli sandık), turali ferman (tuğralı ferman), varakli odaja (varaklı oda).³

-“luk” eki ile birlikte Türkçeden geçen kelimeler: boşćaluk (bohça içine konulan armağan), ćopekluk (köpeklik), jagluk (mendil), mamurluk

² Çalışmada Türkçeden Boşnakçaya geçtiği tespit edilen ve bu amaçla ele alınan kelimeler Abdulah Škaljić'in ve Šakir Bayhan'ın sözlükleri dikkate alınarak tasnif edilecektir.

³ Bosanski Prijatelj dergisindeki şiirlerin içinde geçen kullanımlarla ilgili olarak bkz: “Petegoše çelikli nadžak (Çelikli nacağı çektiler)” (Jukić, 1850, s. 77). “Pa je svuće niz čemerli kulu (Sonra kemerli kulenin altına indirdi)” (Jukić, 1950, s. 42). “I opazi sedefli tamburu (Ve sedefli tamburu fark etti)” (Jukić, 1850, s. 84). “Pa zavika s serćali pendžera (Sonra sırçalı pencereden seslendi)” (Jukić, 1850, s. 103). “A poteže serćali durbina (Sırçalı dürbünü uzatır)” (Jukić, 1850, s. 45). “Onde jesu sedefli sanduci (Oradadır sedefli sandıklar)” (Jukić, 1850 s. 104). “Sva je pusta varakli odaja (Tümüyle boş varaklı odadır)” (Jukić, 1850, s. 84). “Ter poteže turali ferman (O vakit tuğralı fermanı çıkarır)” (Jukić, 1851, s. 5).

(mahmurluk/uyku ve alkol sonrası başağrısı/ sersemlik), minderluk (minder konulan yer/sedir), muştuluk (müjdelik).

Boşnak Dilinde yabancı dilden kelime alınıp “çiniti ve uçiniti” fiillerinin kullanıldığı ve böylece yeni fiil edinildiği görülmektedir. Dolayısıyla fiil kökü verici dilden (Türkçeden) alınmakta ve mastar eki alıcı dilden (Boşnakçadan) kullanılmaktadır (Filan, 2002, s. 31). Bosanski Prijatelj’de de buna benzer örneklere rastlanmıştır. Türkçe kelimenin fiil kökü olarak alındığı, “uçiniti” fiilinin ise mastar olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu tür kullanımın yanı sıra fiil kökünün Türkçe’den alınıp “klanjati” fiilinin mastar olarak kullanıldığı ya da “-iti” mastar ekinin mevcut olduğu bazı kelimelere de rastlanılmıştır.

-Fiil yapan kelimeler: asi (se) uçiniti (asi olmak/başkaldırmak) bakšiš uçiniti (bahşış vermek), dževapiti (cevap vermek), dževap uçiniti (cevap vermek), ikinci klanjati (ikinci namazı kılmak), jagmiti (yağmalamak), kabuliti (kabul etmek), kurban (se) uçiniti (kurban olmak), makul uçiniti (makul olmak), peškeš uçiniti (hediye etmek), sevap uçiniti (sevap işlemek).⁴

48

-Kimlik belirten kelimeler: Tatar, Turčin (Türk), Turkinja (Türk kadın).

Bosanski Prijatelj dergisinde, Bosna’da mevcut olan bir kimliği ifade etmek için kullanılan “Turčin, Turkinja” kelimelerinin olduğu görülmektedir. Bu kelimeler sadece şiirlerin içerisinde değil nesir kısmında, başka konular hakkında bilgi verilirken de kullanılmıştır. Bununla birlikte eserin birçok yerinde geçen “Turčin” yani Türkçe anlamıyla “Türk” kelimesinin etnografik olarak doğrudan “Türk” kimliğine mensup olan kimseleri ifade etmediği anlaşılmaktadır. Zira Jukić’in “kendilerini adlandırmayı sevdikleri şekliyle Türkler veya Müslümanlar” diyerek yaptığı tanıma göre (Jukić, 1961, s. 32) Bosna ve Hersek’te yaşayan bireyler İslam dinini Türklerden öğrendikleri için Bosna’daki “Turčin/Türk” kelimesi etnik bir tanım olmaktan ziyade dini kimliğe referansta bulunarak dergide kullanılmıştır.

⁴ Bosanski Prijatelj dergisindeki şiirlerde, Türkçeden kelime alınarak oluşan fiillerin geçtiği mısralarla ilgili olarak bkz: “Bošnjaci se asi ućinili (Boşnaklar başkaldırdılar)” (Jukić, 1851, s. 3). “Tko će caru dževap ućiniti? (Kim sultana cevap verecek?)” (Jukić, 1851, s. 140). “Ali beze, ikindiu klanja (Ali bey ikinci namazını kıyor)” (Jukić, 1850, s. 88). “Svi ćemo se kurban ućiniti (Hepimiz kurban olacağız)” (Jukić, 1851, s. 18). “Ja ću golem sevap ućiniti (Büyük sevap işleyeceğim)”, “Golem mu je bakšiš ućinio (Ona büyük bahşış verdi)” (Jukić, 1861, s. 147). “Kukavici peškeš ućinila (Korkağa peşkeş çektin/armağan ettin)” (Jukić, 1850, s. 3).

-Yönetim ve yöneticilikle ilgili kelimeler: agaluk, başaluk (yönetilen yer/beylik), beg (bey), berat, beratlia, bujrultija (emir), efendia, devlet, divan, ejalet (eyalet), ferman, kanun, muselim (müsellim), padişah (padişah), paşa (paşa), raja (reaya), sultan, taht, tanzimat, vezir.

-Askerlik ve askeri mühimmatla ilgili kelimeler: alaj (alay), alaj-beg (sancaktaki sipahi), barut, barjaktar (bayraktar), buljukbaş (komutan), busia (pusu/kapan), čauš (çavuş), durbin (dürbün), džebana (cephane), džehverdan (sedef ve başka taşlarla süslenmiş tüfek), kapetan, kumbara (humbara/bomba), gazia (gazi), jeničar (yeniçeri), mir-alaj (miralay), ordia (ordu), paşa (paşa), kula (kule), tabor (tabur), muhimat (mühimmat), serasker, serdar, spahia (sipahi), talum (talim), terdip (tertip), timar (timar), top.

-Dinle ilgili kelimeler: Alahkati (Allah katı), Bilah (Billahi/yemin etmek), čefenk (kefen), din, dova (dua), džamia (cami), džemat (cemaat), džehenem (cehennem), fetva, gjavur (gavur), halal (helal), iman, kadia (kadı), koran (kuran), kurban, mahram (mahrem), mufti (müftü), mujezin (muezzin), murtet (mürtet/dinden dönen), musaf, ramazan, sevap, šadarvan (şadırvan), šejtan (şeytan), šeriat (şeriat).

-Mesleklerle ilgili kelimeler: bazerdjan (tüccar), binjedži (binici), buljugbaş (bölükbaş), čoban (çoban), dželat (cellat), haznadar (hazinedar), kahvedžia (kahveci), kesedžia (kahraman), kiridžia (kiracı), kujundžia (kuyumcu), lala, mejdandžia (savaşan/ düelloclu), pelivan (pehlivan), terdžuman (tercüman), turnadžia (yeniçeri mensubu), tutundžia (tütüncü).

-Şehirle ilgili kelimeler: čarši (çarşı), kasaba, mejdan (meydan), Stanbul (İstanbul), sokak, šehir (şehir).

-Olumsuz kelimeler: asi, asiluk (asilik), balia (basit insan), budala, četobaš (çetebaşı), čopekluk (köpeklik/sefillik), din dušman (din düşmanı), dušman (düşman), jabandžia (yabancı), haramia (harami), hajduk (haydut), kavga, nalet (lanet), zulumčar (zulumkâr).

-Günlük hayatta kullanılan eşyalar ve diğer kelimeler: aferim (aferin), aga (mal sahibi), avlu, amber, evlad, barjak (bayrak), barjam (bayram), beşik (beşik), boja (boya), bunar (pınar/kuyu/derin çukur), čador (çadır), čardak (çardak), čelenk

(çelenk), çelik (çelik), çibuk (çubuk), çift (çift), çiviluk (askı), çizme (çizme), čehra (çehre), čorap (çorap), čaba (çaba), čemer (kemer), ćilim (kilim), ćupria (köprü), ćurak (çorak), demir-pendžer (demir pencere), dilber (sevgili/ güzel kadın), divit, dizgin, dućan (dükkan), dugme, dušek (döşek), djerdan (gerdan), džep (cep), džiger (ciğer), džumruk (gümrük), evlad, fajda (fayda), fes, fındžan (fincan), gajtan (gaytan, sicim, halat), gjuzel (güzel), haber, halva (helva), harač (haraç), hat, ibrišim (ibrişim), išaret (işaret), jastuk (yastık), kadifa (kadife), kafaz (kafes), kahva (kahve), kaldırma (kaldırım), kalem, kandža (kanca), kapak, kapija (kapı), komšia (komşu), konak, murećef (mürekkep), kalpak, kutia (kutu), londža (lonca), merdžan (mercan), mermer, minderluk (minder), muhr (mühür), mušteria (müşteri), nalun (nalın), nićah (nikah), pekmez, pendžer (pencere), sabah, sanduk (sandık), sahat (saat), sevdah (sevda), šan (şan), šeftali (šeftali), šenluk (şenlik), sindžir (zincir), selam, serbes (serbest), šećer (şeker), sofra, somun, nafaka, mehana (meyhane), tabak, tefter (defter), temelj (temel), topuz, torba.

Türkçeden Boşnakçaya Geçen Söz Kalıpları

50

Atasözleri, kalıplaşmış bir şekle ve kavramsal özelliklere sahip olan, çeşitli olayların ve tecrübelerin belli bir zaman süzgecinden geçerek ortaya çıkmasıyla oluşan halkların temel değerleridir (Aksoy, 1962, s. 132-138). Atasözleri öğüt verirken deyimler bir kavramı olabildiği en güzel şekilde sunar (Aksoy, 1962, s. 142-143). Ivan Franjo Jukić, envanter toplayarak derlediği ve “Narodne Poslovice” yani “Halk Atasözleri” olarak adlandırdığı bazı söz varlıklarının yer aldığı deyim ve atasözlerini Bosanski Prijatelj’de yayımlamıştır (Jukić, 1850, s. 120-123; Jukić, 1851, s. 178-189; Jukić, 1861, s. 169-183). Ancak konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada kendi dillerinde mevcut olan “Poslovica” kelimesinin, Latincedeki “Preverbium” kelimesini tam manasıyla karşılamadığını da belirtmiştir (Jukić, 1850, s. 120). Atasözleri ve deyimler arasındaki bazı nüanslara bakıldığında, Jukić’in bu ayrımı fark ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca 1840 yılından beri atasözlerini kaydetmeye başladığını söyleyen Jukić, doğa felsefesinin ve bilgeliğin bir kanıtı olan atasözlerinin birçok halkta bulunduğunu, ama kendilerinde daha bol ve değerli olduğunu, bu nedenle birçok yazarın atasözleri toplamaya başladığını dile getirmiştir. İsimleri verilen yazarlar Jovan Muškatirović, Ivan Ambrozović, Vuk Karadžić, Luka Ilić ve J. Pamucina’dır. Jovan Muškatirović’in halk atasözlerine dair elinde olan verileri, Kiril harfleriyle ilk olarak 1768 yılında, ikincisini ise 1807 yılında Viyana’da yayımladığını belirtmiştir. Ayrıca aynı eserlerin Latin harfleriyle

1808 yılında Ivan Ambrozović tarafından neşredildiğini de anlatmıştır. Bu derlemeleri en özenli şekilde yapan kişilerden biri olduğu vurgulanan Vuk Karadžić'in de elindeki verileri "Sırp Halk Atasözleri" ismiyle 1836 yılında yayımladığını söylemiş ve eserinin 1849 yılında Viyana'da çoğaltılarak tekrar yayına sunulduğuna dair bilgiyi aktarmıştır. Bir papaz olan Luka Ilić'in de "Slavon Halk Gelenekleri" isimli eserinde bunlardan birkaçını yayımladığını söylemiştir. Aynı şekilde Mostar papazı olan J. Pamucina'nın da 1847, 1848 ve 1849 yıllarında söz varlıklarına dair birkaç şeyi "Sırp-Dalmaçya Dergisi"nde yayımladığına değinmiştir (Jukić, 1850, s. 120-121). Jukić'in bu bilgileri aktarması kuşkusuz atasözlerinin zenginliğine vurgu yapmak, okurları bu eserlerden haberdar etmek ve konunun önemine dikkat çekmek içindir. Jukić okurlarıyla bu bilgileri paylaştığı Bosanski Prijatelj'de, gayet açık ve net bir şekilde kendini ifade ederek yalnızca Bosna'da duyduğu atasözlerini kaydettiğini, birçok atasözünü ise duymamış ya da unutmuş olabileceğini söylemiştir. Bunun için Bosnalı vatanseverlerden bir atasözü görüp de dergide yer almadığını fark etmeleri durumunda bunu not edip kendisine ulaştırmalarını istemiştir. Ayrıca atasözlerinin açıklamalarını şimdilik ertelemiş olduğunu, daha sonra onlarla da ilgileneceğini dile getirmiştir (Jukić, 1850, s. 121).

Bosanski Prijatelj'de, Ivan Franjo Jukić'in tabiriyle "Halk Atasözleri" olan bu söz hazineleri incelendiğinde, Türkçede kullanılmakta olan bazı atasözleri ve deyimlerle Boşnak dilindekiler arasında paralellik olduğu gözlenmiştir. Tespit edilen benzerlikler üçe ayrılıp sınıflandırılarak çalışmaya eklenmiştir. İlk olarak doğrudan Türkçeye benzeyenler, ikinci olarak anlamsal olarak benzeyenler ve son olarak dünya dillerinde mevcut olanlar seçilerek sıralanmıştır.

-Anlam ve çeviri açısından doğrudan Türkçe söz varlıklarına karşılık gelen Boşnakça atasözleri ve deyimler;

"Ako bog da!- Allah'ın izniyle, İnşallah" (Jukić, 1850, s. 120).

"Bog dao, Bog uzeo- Allah verdi, Allah aldı" (Jukić, 1850, s. 122).

"Besieda besiedu otvora- Laf lafı açmak" (Jukić, 1850, s. 122).

"Bieli se ko snijeg- Kar gibi beyazlatmak" (Jukić, 1850, s. 122).

"Daleko od očiuh, daleko od serca- Gözden ırak, gönülden ırak" (Jukić, 1851, s. 182).

“*Danas jesmo, sutra nismo*- Bugün varız, yarın yokuz” (Jukić, 1851, s. 182).

“*Danas meni, sutra tebi*- Bugün bana, yarın sana” (Jukić, 1851, s. 182).

“*Danas vezir, sutra rezil*- Bugün vezir, yarın rezil” (Jukić, 1851, s. 182).

“*Duge kose, a kratku pamet žena imade*- Saçı uzun, akli kısa” (Jukić, 1851, s. 188).

“*Gledaj majku, a uzimaj djevojku*- Anasına bak, kızını al” (Jukić, 1861, s. 171).

“*Gladan kao pas*-Köpek gibi aç” (Jukić, 1861, s. 171).

“*Gladan kao vuk* - Kurt gibi aç” (Jukić, 1861, s. 171).

“*Ja sad ja nikad*- Ya şimdi ya hiçbir zaman” (Jukić, 1861, s. 179).

“*Jučer vezir, danas rezil* / Dün vezir, bugün rezil” (Jukić, 1861, s. 182).

52

- *Türkçe atasözlerine anlam yönünden benzer Boşnakça atasözleri ve deyimler*⁵;

“*Ako je daleko bagdat, blizu aršin*- Bağdat uzaksa, arşın yakın/ Halep ordaysa arşın burada” (Jukić, 1850, s. 120).

“*Bacio kost medju njih*- Aralarına kemik atmak/ aralarına nifak tohumu saçmak/ aralarını açmak” (Jukić, 1850, s. 122).

“*Biežo od vaške, pak pao medvedu u šake*- Bitten kaçtı, sonra ayının eline düştü/ Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak” (Jukić, 1850, s. 122).

“*Bolje je ikada, nego nikada*- Hiç olmamasındansa bir zaman olması iyidir/Geç olsun güç olmasın” (Jukić, 1851, s. 179).

“*Bolje je išta nego ništa*- Bir şey, hiçbir şeyden iyidir/ Hiç yoktan iyidir” (Jukić, 1851, s. 179).

⁵ Bosanski Prijatelj'den aktarılan bu kısımdaki Boşnakça atasözleri ve deyimler, ilk olarak doğrudan Türkçe çeviri yapılarak, ardından anlamı karşılayan ve hâli hazırda kullanılmakta olan Türkçedeki atasözleri ve deyimlere yer verilerek listelenmiştir.

“*Bostandžia krastavace prodavati*- Bostancıya salatalık satmak/ Tereciye tere satmak” (Jukić, 1850, s. 123).

“*Brez halata, nejma zanata*- Alet olmadan, zanaat olmaz/ Alet işler, el övünür” (Jukić, 1850, s. 123).

“*Brez muke, nejma nauke*- Emek olmadan, bilim olmaz/ Zahmetsiz ilim olmaz/ Emek olmadan yemek olmaz” (Jukić, 1850, s. 123).

“*Brez zdravlja neima bogatstva*- Sağlık olmadan zenginlik olmaz/ Sağlık varlıktan yeğdir” (Jukić, 1850, s. 123).

“*Da može, popio bi ga u kašiku vode*- Mümkün olsa onu bir kaşık suda yutar/ Bir kaşık suda boğmak” (Jukić, 1851, s. 182).

“*Dobar dan iz jutra se poznaje*- İyi gün, sabahından belli olur/ Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir” (Jukić, 1851, s. 184).

“*Dobro se daleko čuje, a zlo još dalje*/ İyi uzaktan, kötü daha da uzaktan duyulur/ Kara haber tez duyulur” (Jukić, 1851, s. 185).

“*Dva pehlivana nemogu na jednom užetu igrati*- İki pehlivan bir ipte oynayamaz/ İki cambaz bir ipte oynamaz” (Jukić, 1851, s. 188).

“*Ima i pticjeg mlieka*- Kuş sütü bile var/ Bir kuş sütü eksik” (Jukić, 1861, s. 175).

“*Izgleda kao smrt*/ Ölüm gibi görünmek/ Mezardan çıkmış gibi görünmek” (Jukić, 1861, s. 176).

“*Jednom nogom stao u grob*/ Bir ayağıyla mezara bastı/ Bir ayağı çukurda” (Jukić, 1861, s. 181).

-*Genel olarak dünya dillerinde bulunan atasözlerinin Boşnak Dili’ndeki örnekleri;*

“*Bog boguje, car caruje*- Tanrı’nın hakkı Tanrı’ya, Sezar’ın hakkı Sezar’a” (Jukić, 1850, s. 122).

“*Čovjek je čovjeku vuk*- İnsan insanın kurdudur” (Jukić, 1851, s. 180).

Sonuç

Çalışmada ele alınan Bosanski Prijatelj (Bosnalı Arkadaş) dergisi, Bosna'da matbaa olmadan önce süreli yayın çalışmasına dair emarelerin olduğunu gösteren bir kaynak olması nedeniyle önemli olmakla birlikte, Türk Dilinin Balkanlardaki varlığını göstermesi açısından da oldukça değerlidir. Bu vesileyle Türkçenin sözcük veren Boşnakçanın ise yeni sözcük edinen dil konumunda olduğu öğrenilmektedir. Türkçeden Boşnakçaya geçen sözcükler/Türkizmler dil tarihi açısından da önemli veriler sunmaktadır. Bosanski Prijatelj üzerinden Boşnakçaya geçen sözcükler ele alındığında, günlük hayatın içinde kullanılan pek çok kelimenin (dinle, askerlikle, meslekle, günlük hayatla vb.) Türkçeden edinildiği görülmektedir. Edinilen bu sözcüklerde çok büyük fonetik ve morfolojik farklar görülmemiştir. Ayrıca bu sözcükler (avlu, çelik/çelik, çaba/çaba, din, kalem, kahva/kahve, pendzer/pencere, sabah, tefter/defter, temelj/temel vb.) hâlen günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Boşnak dilinde, fiil oluşturmak için Türkçeden isim alındığı ve fiil haline getirildiği (ikinci klanjati/ikinci namazı kılmak, sevap učititi/sevap işlemek vb.) tespit edilmiştir. Bu durum, söz konusu dönemde Balkanlardaki Güney Slav dilleri içinde mevcut durumu karşılayacak sözcük olmamasından kaynaklanabileceği gibi Türklerin Balkanlarda asırlar süren hakimiyeti neticesinde oluşan yöneten-yönetilen ilişkisinden ve yeni bir dinin (İslamiyet) bu topraklarda yer edinmeye başlamasından da kaynaklanabilmektedir. Keza tarihsel birlikteliğin sosyo-kültürel hayatta da bir karşılığı olmuştur. Tecrübeler sonucu halkların meydana getirip nesilden nesile aktardıkları değerli söz varlıkları olan atasözleri ve deyimlerde de Türkçeden Boşnakçaya geçiş yaşandığı görülmektedir. Bazı atasözlerinin muhteva açısından bazılarının ise hem muhteva hem de çeviri açısından diğer dile geçmesi dilin kültürler arası bir köprü olduğunu tekrar gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla Türkçe, Güney Slav dilleri arasında kültürel köprü konumunu üstlenerek Boşnak Dili ve Edebiyatı içerisinde de kendine yer edinmiştir. Ayrıca önemli olan bir diğer husus da bu durumun 19. yüzyılın ikinci yarısında Bosna'nın ilk süreli yayını olan bir dergide mevcut olmasıdır. Bilhassa dergideki bir şiirin içinde yer alan Türkçeden Boşnakçaya geçen sözcüklerin/Türkizmlerin, derginin editörü Ivan Franjo Jukić tarafından liste olarak hazırlanıp okurlarla paylaşılması, bölgedeki halk edebiyatı içinde Türkçenin varlığına dair doğrudan önemli bir kanıt sunmaktadır.

Etik Beyan

Çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1962). Atasözleri, deyimler. *Belleten Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 10, 131-166.
- Babić, M. (2020). Portret Ivana fra Frane Jukića. *Colloquia Franciscana*, 2, 17-33.
- Badurina, L. ve Pranjković, I. (2020). Putovanje u Carigrad Ivana fra Frane Jukića i Adolfa Vebere Tkalčevića, *Colloquia Franciscana*, II, 113-125.
- Baković, M. ve Andrić, M. (2000). Godina 1883-Pokušaj jezične standardizacije u Bosni i Hercegovini i sudbina dlustuševe početnice. *Jezik: Časopis za Kulturu Hrvatskoga Književnog Jezika*, 67(5), 165-184.
- Bayhan, Ş. (2018a). *Boşnakça-Türkçe deyimler sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayhan, Ş. (2018b). *Boşnakça-Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Büyüktapu, O. (2024). Bir sürgün öyküsü: Bosnalı Fransisken bir rahibin Saraybosna'dan İstanbul'a yolculuğu. *Türkiyat Mecmuası*, 34(2), 723-753.
- Čeklić, V. (2001). Ilirski pokret i Bosansko muslimanski književno kulturni preporod. *ANALI Gazi Husrev Begova Biblioteke Knjiga*, 11(XIX-XX), 313-332.
- Dizdar, H. (1997). Bilješke o Razvitku štampe u Bosni i Hercegovini. *Bosniaca*, 2, 39-47.
- Filan, K. (2002). Boşnak dilinde Türkçe kelimeler –filler üzerine-. *Belleten*, 50(1), 29-39.
- Gaj, L. (2025, 29 Nisan). <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gaj-ljudevit>

- Gürgendereli, R. (2019). Turske i druge istocanske reci u nasem jeziku adlı Türkizmalar sözlüğünde yer ve kişi adları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 249-263.
- Huseinčehajić, V. M. (2010). Pisana rijeć i biblioteke u Bosni i hercegovini kod Katolika za vrijeme Osmanske Uprave. *Bosniaca-Časopis Nacionalne i Univerzitetske Biblioteke Bosne i Hercegovine*, 15, 70-76.
- İnuğur, M. N. (1999). *Basın ve yayın tarihi*. Der Yayınları.
- Jukić, I. V. (1850). *Bosanski Prijatelj Časopis sadržavajući potrebite koristne i zabavne stvari. Svezak I*. Berzouskom Narodne Tiscarnice Dra. Ljudevit Gaja.
- Jukić, I. V. (1851). *Bosanski Prijatelj Časopis sadržavajući potrebite koristne i zabavne stvari. Svezak II*. Berzotiskom dr.a Ljudevit Gaja.
- Jukić, I. V. (1861). *Bosanski Prijatelj Časopis sadržavajući potrebite koristne i zabavne stvari. Svezak III*. Berzotiskom Antun Jukića.
- Jukić, I. V. (1870). *Bosanski Prijatelj Časopis sadržavajući potrebite koristne i zabavne stvari. Svezak IV*. Tiskom Ivana Vončina.
- Kahraman, M. (2018). Türk Dili'nden Boşnak Dili'ne alıntılanan birleşik yapılar (öbek yapılar, birleşikler ve kalıp sözler). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 99-115.
- Kartallioğlu, Y. (2024). Abdulah Škaljić in 'Turcizmi u SrpskoHrvatsko jeziku' adlı sözlüğündeki Türkizmlerde Osmanlı Türkçesi konuşma dili. *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(2), 136-164.
- Kodrić, S. (2018). *Studije iz kulturalne Bosnistike: (Književnoteorijske i književno historijske teme)*. Knjiga 20.
- Kostić, M. (2004). Državna Štamparije i Službene i Poslužbene Novine u Bosni i Hercegovini od 1866 do 1945 godine. *Novi Muallim*, 18, 96-110.
- Kruševac, T. (1978). *Bosansko Hercegovački listovi XIX. vijeku*. Veselin Mesleša.
- Kuna, H. (1979). Grafijsko-ortografski uzusi Iliraca i književna Franjevačka tradicija u Bosanskom Prijatelju. *Književni Jezik*, 3, 5-16.
- Lukić, Z. (2001). *Polovice u Bosni i Hercegovini*. <https://zlatkolukic.com/wp-content/uploads/2017/06/12.Poslovice1..pdf>.

- Praštaló, T. ve Cukac, N. (1993). Early journals in Bosnia and Herzegovina. *Learned Publishing*, 6(1), 25-28.
- Redžić, E. (2008). Pisma Ivana Frane Jukića Upućena Ljudevitu Gaju, Stanku Vrazu i Fra Grgu Martiću. *Historijska Traganja*, 2, 9-16.
- Rešidbegović, A. (1997). Pregled Privatnih Štamparija u Sarajevu 1884-1918. *Bosniaca*, 2, 68-73.
- Saydam, A. (2007). Ömer Lütfi Paşa (1806-1871). *İslâm ansiklopedisi* içinde (C. 34, s. 74-76). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Seyhan, S., Temiztürk, H. ve Dizdar, S. (2016). *Osmanlı dönemi Bosna basın tarihi*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Škaljić, A. (1966). *Turcizmu u Srpsko-Hrvatsko jeziku*. Svjetlost.
- Tutavac, V. (2017). Ivan Franjo Jukic (1818-1857). Travel propose as a reflection of his life and work. *Studia Capuccinorum Boziniensia*, 1, 114-122.